

Patriotske suze i računice

PIŠE: SLOBODANKA AST

njima su Žigić Zijad, Zl i Mladen Marinković, koje su zvali Crna trojka, ulazili u Tuzlu. Svjedočeci u svoju korist, Kojić je ispričao kako je, zajedno s drugim pripadnicima 10. diverzantskog odreda, došao na farmu u Branjevu, gdje je saznao da trebaju ubijati zarobljene Bošnjake. "Došao je prvi autobus zarobljenika i vidio sam da Zl izvodi Goronju iz štale i odvodi ga do mitraljeza. Nisam vidio kad je Goronja pucao iz mitraljeza, to sam kasnije saznao, ali sam vidio da je pao i počeo da se trza. Zl je uzeo mitraljez i počeo šarati po ljudima. Ja sam stajao sa strane", rekao je Kojić. Prema optužnici, Franc Kos je bio komandir 1. voda 10. diverzantskog odreda Glavnog štaba VRS, a Kojić, Vlastimir Golijan i Zoran Goronja pripadnici istog odreda, te su svi zajedno strijeljali zarobljenike, od kojih su neki imali poveze na rukama i očima. Kojić je ispričao kako po dolasku na Branjevo nije znao šta će se desiti zarobljenicima, te da mu je Dražen Erdemović kazao da će ti ljudi biti ubijeni. "Mislim da smo svi bili protiv toga da ubijamo. Erdemović se pobunio, ali Brane Gojković je rekao da se naređenje mora izvršiti, a ko neće, dobit će metak u čelo. Prema tvrdnjama svjedoka, Brane Gojković je također bio pripadnik 10. diverzantskog odreda. Na pitanje odbrane da li je neko od pripadnika 10. diverzantskog odreda vršio "ovjeravanje" strijeljanih zarobljenika, Kojić je odgovorio da su ljudi vrištali nakon što je na njih pucao iz mitraljeza, te da ih je nakon toga Kos ubio, ali da je to bio "human akt". "Vidio sam da je jedan vozač bio prisiljen da puca u zarobljene. Čovjek je držao okrenutu glavu i ispalio je tri ili četiri metka i nije pogodio zarobljenika, to je učinio Zl. Znam da smo otišli u restoran u Pilicu i da je neko tražio da strijeljamo u Pilici, a mi smo rekli da ne možemo", kazao je Kojić.

Zlom koje su počinili i patnjom koju su nanijeli Podrinju i Tuzli, obilježili su pripadnici 10. diverzantskog odreda Pilicu, vojnu ekonomiju Branjevo i tuzlansku Kapiju. I više niko sa sigurnošću ne može reći, da li se tu zatvara monstruozi, smrtonosni pohod 10. diverzantskog odreda Vojske Republike Srpske.

Na Starom sajmištu - najveća diskoteka na Balkanu, u Jajincima - roštiljanje, kolce, fudbal... Dva velika stratišta iz Drugog svetskog rata potvrđuju tezu istoričara Nikole Samardžića da se nigde kao kod nas borci protiv fašizma, a dodajmo i žrtve fašizma, tako ne sramote i ne vređaju, nigde se tako osvetnički i vandalski ne ruše spomenici učesnicima anti-fašističke borbe. Ovo drugo ubijanje žrtava, vandalizovanje oko 300 spomenika i spomen ploča svedoči da se prema ljudskim stradanjima, herojskoj borbi protiv fašizma, ali i svojoj istoriji odnosimo varvarski. Malo je glasova koji su ustali protiv ovog talasa varvarstva, ali i revizije Drugog svetskog rata.

Od 1941. do 1944., u koncentracionom logoru na Sajmištu u Beogradu stradalo je blizu 20.000 ljudi. Na levoj obali Save, u paviljonima Sajmišta, između Starog savskog mosta i današnje „Gazelle“, okupacione vlasti smestile su logor *Judenlager Semlin.*, najveći kazamat koji su za vreme Drugog svetskog rata imali u Srbiji. Bio je to i jedan od prvih logora u Evropi namenjen masovnoj internaciji Jevreja. Dodajmo, i jedini logor sa rasno naznačenim nazivom. U logor su već od 8. decembra 1941, dovedeni Jevreji. Precizno „knjigovodstvo smrti“ dokumentuje: 7000 Jevreja, uglavnom žena, dece i starih osoba do proleća 1942. godine, za samo šest nedelja, gotovo svi su sistematski ubijeni upotrebom smrtonosnog gasnog kamiona, nazvanim posle *dušegupka*. Kamion bez prozora svakodnevno je kroz centar grada odvozio grupe Jevreja u „nepoznatom pravcu“.

Okupacione vlasti su s ponosom javile u centralu u Berlinu da je Srbija „*Judenrein*“ - očišćena od Jevreja i da je „jevrejsko pitanje“ u Srbiji rešeno. Šef bezbednosnih snaga u Srbiji Emanuel Šefer izjavio je: "Beograd je jedini veliki evropski grad koji se oslobodio Jevreja“.

Politika od 1. novembra 1944, donosi tekst pod naslovom: „Od 12.000 beogradskih Jevreja, 11.000 je pod zemljom“.

O ovim stranicama naše istorije malo se zna. One se preskaču i prećutkuju. Ni u „novim“,

prerađenim, dopunjenim, iz drugog diskursa pisanim udžbenicima istorije nije bilo pomena Holokausta.

Beograd i Beograđane kao da je decenijama, malo zanimalo Staro sajmište, mesto nezapamćene patnje i stradanja: za vreme okupacije kao da su širom zatvarali oči pred logorom nedaleko od centra grada, pred dušegupkom koja je svakodnevno prolazila kroz grad, nekada i dva puta dnevno... Preživeli logoraši sa Sajmišta se sećaju da su gledali kako se Beograđani šetaju kalamegdanskim bedemima.

Sajmište je bilo logor „koji ne ponižava samo svojom neljudskošću, već i potpunom izloženošću Beogradu koji ih sa druge strane reke, nemo posmatra“. (D. Albahari, „Gec i Majer“)

ŽRTVE I BROJKE

Značajan doprinos kulturi sećanja i suočavanju sa prošlošću na ovim našim prostorima dao je svojom knjigom „*Staro sajmište - Mesto sećanja, zaborava i sporenja*“ (Izdavač. Beogradski centar za ljudska prava, 2011), rođeni Beogradjanin Jovan Bajford, međunarodno priznati socijalni psiholog.

Bajfordova knjiga je dragocena studija, izvanredno dobro istražena, ali i brižljivo napisana. U njoj su dragoceni podaci o predratnom životu Sajmišta, stravičnim ratnim godinama, ali i posleratnim otvorenim i skrivenim manipulacijama i marginalizacijama.

Posle „konačnog rešenja jevrejskog pitanja u Srbiji“ Sajmište je pretvoreno u *Anhaltelager*, prihvatni logor za zarobljene partizane, političke zatvorenike i prinudne radnike. Od leta 1942. godine, pa sve do raspuštanja logora u julu 1944. godine ovde je bilo dovedeno oko 32.000 zatočenika, većinom Srba. Bajford navodi malo poznati podatak da je trećina stradala u samom logoru na Sajmištu, najčešće od bolesti i gladi, ili su ih ubili stražari i pripadnici logorske uprave. Manji broj je posle kraćeg zadržavanja slan u radne logore širom Trećeg Rajha, uglavnom u Nemačkoj i Norveškoj.

Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u svojim prvim izveštajima

zaključila je da je kroz Sajmište prošlo oko 90.000 do 100.000 zatočenika, a broj stradalih je iznosio čak 50.000. Kasnije će se potvrditi da su ove brojke uveliko preuveličane, da je bilans dvostruko manji.

Odmah posle oslobodjenja, već 1947, usvojen je petogodišnji plan izgradnje Novog Beograda, pa je i Staro sajmište koje je preživelo i savezničko bombardovanje 1944, postalo svojevrsni štab: tu su održavana partijska savetovanja, konferencije SKOJ, organizovani su analfabetski tečajevi, muzičke, horske i dramske sekcije, pa čak i simfonijski koncerti Radio Beograda.

Posle odlaska omladinskih brigada u paviljonima Sajmišta su ostali Direkcija za izgradnju Novog Beograda, ali su stigli i novi stanari: 1952. nekoliko paviljona je dato na korišćenje Udruženju likovnih umetnika Srbije. Sajmište, prostor najvećeg koncentracionog logora je tako postao, kako su neki govorili, „lek za živu ranu Beograda“, pa se Sajmište u nekim memoarima i sećanjima ponekad naziva i posleratnim „beogradskim Monmartrom“, a u svojoj autobiografiji o „ciganskoj boemiji Sajmišta“ piše i Borisav Mihailović.

Do šezdesetih godina nigde u Jugoslaviji se nisu gradila spomen-obeležja na mestu gde su bili nacistički ili ustaški koncentracioni logori: primat su imali grobovi boraca palih za slobodu, koncentracioni logori se nisu uklapali u „veliki narativ o veličanstvenom otporu i veličanstvenoj partizanskoj borbi“, Bajford citira istoričarku Kajke Karge.

Tako se ni žrtve Sajmišta, Jevreji, ne spominju na spomenicima i spomen pločama koje su podignute u Bežaniji i na Sajmištu.

„Uprkos značaju koji mu je, kao mestu nezapamćene patnje i stradanja, morao pripasti, logor Sajmište je u posleratnom periodu zauzima marginalno mesto u društvenom sećanju“, kaže Bajford, vanredni profesor na Otvorenom univerzitetu u Velikoj Britaniji.

SUŠTINSKA SPORENJA

Bajfordova knjiga je temeljno istražena i dobro napisana studija o Starom sajmištu, ali i širem društvenom kontekstu iz koje saznajemo i mnogo toga o ideološkim zabrudama, o strategiji selektivnog i funkcionalnog sećanja, o tumananju i odgovornosti naše historiografije, o višedecenijskoj marginalizaciji Holokausta, pa i najnovijoj reviziji istorije.

Sajmište je tokom čitavog posleratnog perioda predstavljalo predmet suštinskog sporenja: da li treba da bude (isključivo) mesto sećanja, već i šta je to što je uopšte vredno prisećanja, naglašava Bajford.

Odmah posle rata vlast je na Sajmište gledala kao na simbol „revolucionarne istorije Beograda“, otpora fašizmu i stradanja jugoslovenskih naroda. Prećutkivalo se da je to mesto Holokausta. Za vreme Miloševićevih „godina raspleta“ nacionalistička elita u Srbiji je rutinski instrumentalizovala i zlopotrebljavala Sajmište: istorija logora je ekspresno asimilirana u sve rasprostranjeniji nacionalistički diskurs kojim je dominirao motiv Jasenovca i optužbe za „genocidnost“ Hrvata. Sajmište je „odabrano“ kao idealna lokaciju za obeležavanje stradanja Srba, Jevreja i Roma u ustaškoj NDH, maltene kao „isturen odeljenje“ Jasenovca, „deo sistema logora Jasenovac“. Istoričarka Olga Mihajlović-Pintar je na promociji knjige skrenula pažnju na činjenicu da je logor na Sajmištu posebnom uredbom bio izdvojen iz prostora NDH.

U nastojanju da Sajmište dobije takav „značaj“ u medijima i u javnosti je bio najeksponiraniji dr Milan Bulajić koji je predložio da se tu podigne muzej sablasnog naziva „Muzej mrtvih“, pre svega žrtvama ustaškog terora. Podršku je našao u SANU, u Društvu srpsko-jevrejskog prijateljstva koje se očigledno nije obaziralo na stvarnu istoriju Sajmišta. I Slobodan Milošević lično

je podržao ovu zamisao.

Činjenica da su Jevreji bili ne samo prve žrtve Sajmišta, već i jedina kategorija zatočenika ovog logora (i jedina zajednica u okupiranoj Srbiji) koja je stradala kao žrtva proračunatog i totalnog uništenja – nikad nije na zadovoljavajući način priznata. Izostala je u potpunosti svest o Holokaustu kao posebnom istorijskom događaju i jedinstvenom primeru ljudskog stradanja koji zaslužuje pažnju i poštovanje, naglašava Bajford.

U raspravama o Sajmištu, ovoj krajnje zapuštenoj i devastiranoj tački Beograda, sve češće se

čuju glasovi koji potenciraju predratnu istoriju Sajmišta, paviljoni su za njih pre svega „spomenik predratnog konstruktivizma“ i „biser jugoslovenske arhitekture tridesetih godina XX veka i simbol preduzetništva tadašnje beogradske i jugoslovenske elite“. Jovan Bajford s pravom ukazuje da ovim raspravama nedostaje adekvatno prepoznavanje političkog konteksta. Ovo prenebregavanje svakako nije slučajno, treba ga čitati u novom, vrlo prisutnom, istorijskom ključu. Naime, Sajmište nije bilo samo mesto za trgovinu, izlaganje dometa preduzetništva. Sajmište je služilo i politici: sredinom tridesetih godina, za vlade Milana Stojadinovića, Jugoslavija se sve više okretala nacističkoj Nemačkoj i fašističkoj Italiji. Sve veći uticaj Trećeg Rajha i Italije bio je očigledan i na Sajmištu: dominantni paviljoni ovih dveju država korišteni su za pokazivanje ekonomske dominacije ovih zemalja, ali i za promociju nacističkog i fašističkog režima, ukazuje Bajford.

Sa fotografija se može videti da su se nacističke zastave vijorile ispred nemačkog paviljona, dok je unutrašnjost bila ukrašena kukastim krstovima i drugim nacističkim simbolima. Posle nemačkog napada na Čehoslovačku 1939. godine ime češkog paviljona je bez ikakve reakcije javnosti promenjeno u Paviljon češko-moravskog protektorata.

OD SPOMEN OBALE DO MEHETNA

Lutanja je bilo mnogo: bilo je predloga da se šetalište između Brankovog i Starog savskog mosta, u dužini od oko 300 metara, proglasi za spomen obalu, šetalište od gradskog značaja, „podsetnik na tragične i herojske dane borbe progresivnog čovečanstva protiv fašizma“. „Spomen obala“ je ubrzo zaboravljena, pa je lansirana ideja da se baš na ovom mestu izgradi opera! Mediji su brujali od kakofonije glasova arhitekata, umetnika, urbanista i dakako, političara, od priča: o Savskom amfiteatru, o projektu III milenijum, o „novom Menhetnu“, Srpskom Jad Vašem, „varoši na vodi“, o najprivlačnijoj lokaciji u gradu... Intonaciju je davala SANU.

Detaljni urbanistički plan iz 1992. definiše Sajmište kao „spomen-obeležje“, ali se spominju i originalni objekti koji su predviđeni za restauraciju i „prilagođavanje budućoj nameni“, dakle, otvaraju se vrata da deo ovog prostora, nekadašnjeg stratišta, bude namenjen trgovini, turizmu, poslovanju, komercijalnim sadržajima. Očigledno, detaljni

urbanistički plan je prokrčio put komercijalizaciji Sajmišta, ubedljivo dokazuje Bajford.

Marginalizacija Holokausta na Sajmištu je imala mnogo lica. Na primer, u govorima zvaničnika bilo je čak nabranjanja svih žrtava Sajmišta: borci, ilegalci, rodoljubi, nevine žrtve, svi narodi i narodnosti, uključujući i Albance, ali su zaboravljeni Jevreji!?

VESELA ŽURKA

Kasnih devedesetih i posle petooktobarskih promena nastavila se licitacija oko uređenja Sajmišta: uvek poletni Milutin Mrkonjić, je u ime svoje partije postao glavni promoter „Europolisa“, novog centra grada baš na tom mestu, sa velelepnom ulicama i trgovima, poslovnim i stambenim zgradama. U ovoj sjajno istrazenoj i precizno dokumentovanoj knjizi o Starom sajmištu Bajford uočava da Mrkonjić opet, u jeku izborne kampanje 2008. godine, vadi iz fijke ideju o „Europolisu“, projektu koga on naziva „najvećom razvojnom šansom Beograda, koja će privući 25 milijardi evra investicija i otvoriti 100.000 radnih mesta“!

Tek kad je izbio skandal oko rok koncerta u klubu „Posejdon“, u jednom od paviljona nekadašnjeg koncentracionog logora, kad se skandalizovala javnost u Srbiji, ali i u inostranstvu, učestali su glasovi da Staro sajmište treba da se dostojno obeleži i zaštiti, pogotovo što su u ovom periodu bile veoma aktuelne revizioničke tendencije - pre svega revizija Drugog svetskog rata i pokušaj rehabilitacije Milana Nedića i Dimitrija Ljotića.

Indikativno je da engleski profesor Jovan Bajford pokazuje daleko veću osetljivost i brigu za istorijsko pamćenje od *main stream*a srpske intelektualne elite koja se navodno zgraža, i roni patriotske suze, ali ništa već decenijama ne čini da se Sajmište, mesto

Holokausta i strašnog stradanja ne skrnavi. Kako inače objasniti da se i posle afere skandala sa grupom *Kosheen* i Boj Džordžom nastavila non-stop vesela žurka na mestu nekadašnjeg koncentracionog logora: tu se održavaju modne revije, plesna takmičenja, a upriličen je i jedan međunarodni boks-meč!? Bajford navodi još jedan posebno bizaran detalj: u jednom od bivših paviljona na Starom sajmištu kojem je za vreme rata bila mrtvačnica, otvoren je - restoran! Nismo primetili da je javnost reagovala.

I dok nadležni i njihove radne grupe, ali i neka udruženja, razmišljaju o „mešanju sadržaja“, šta uraditi i kako realizovati „memorijalnu funkciju“, ali i iskoristiti „izuzetno skupu lokaciju“ Starog sajmišta, Baujford postavlja suštinsko pitanje: šta je to što se uopšte može izlagati, prodavati ili kupovati na mestu nekadašnjeg koncentracionog logora? Nezamislivo je da se na primer, u Aušvicu, Dahau ili Jasenovcu neko zalaže za „mešanje sadržaja“, drugim rečima, i za finansijsku korist od mesta nekadašnjeg stratišta?!

Debate o Sajmištu kao delu urbane matrice Beograda ni danas ne prestaju: mnogi preduzmljivi, snalaživi, vrlo imućni i vrlo uticajni s vremena na vreme govore o „sjajnoj lokaciji“ na kojoj istina, treba napraviti „spomen obeležje“, ali i „nešto više“. Po njima, trebalo bi napraviti naš, beogradski „Pompidu centar“. Ovih dana je i predsednik Boris Tadić, za vreme praznika Hanuke u beogradskoj sinagogi spomenuo da Sajmište treba uređiti kao svojevrsni memorijalni centar.

Bajford lucidno daje dijagnozu konfuzije koja prati rasprave o koncentracionom logoru na Starom sajmištu: danas možda postoji saglasnost da uspomena na logor treba sačuvati, ali ne i o tome šta je to čega zapravo treba da se sećamo. Da li Sajmišta kao mesta stradanja civila u okupiranoj Srbiji? Ili kao dela „sistema logora Jasenovac“? Ili kao simbola zajedničkog stradanja Srba i Jevreja? Ili kao mesta Holokausta? Ili kao logora koji se nalazio na „teritoriji NDH“ i koji, prema tome, služi kao dokaz da „Srbi nisu učestvovali u Holokaustu“? Ili kao simbola anti-fašističkih ideala i slobodarskog duha, pa čak i tolerancije uopšte?

Knjiga Jovana Bajforda dragocen je doprinos našoj historiografiji, a svima koji budu odlučivali o uređenju Starog sajmišta treba da bude neizostavna lektira pre nego što se prihvate odgovornog i istorijski važnog posla.